

Χάρος αειχώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 4
VOLUME 4

ΤΕΥΧΟΣ 1
ISSUE 1

ΜΑΪΟΣ 2005
MAY 2005

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Παππάς Βασίλης	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πατρών
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ
<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 – 74380

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρας

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα – Παναγιώτης Πανταζής
Λαγούτ: Παναγιώτης Πανταζής
Σχεδιασμός εξωφύλλου : Γιώργος Παρασκευάς – Παναγιώτης Πανταζής
Εκτύπωση: Αλέκος Ξουράφας
Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Περιεχόμενα

	Στεφάνου Ι., Μπούλα Ρ.	4
Οι Επιδράσεις της Παγκοσμιοποίησης στο Ελληνικό Αστικό Τοπίο		
	Μπαρμπόπουλος Ν., Μηλάκης Δ., Βλαστός Θ.	20
Αναζητώντας τη Μορφή της Βιώσιμης Πόλης: Κριτική Προσέγγιση του Συμπαγούς Πολεοδομικού Μοντέλου		
	Αρβανιτίδης Π.	46
Η Λειτουργία της Αγοράς Ακινήτων μέσα από το Πρίσμα των Αυθεντικών Θεσμικών Οικονομικών: Μια Θεωρητική Προσέγγιση		
	Γκιάλης Σ.	70
Χωρικοί Καταμερισμοί και Διαστάσεις των Άτυπων Μορφών Εργασίας: Η Περίπτωση του Τοπικού Παραγωγικού Συστήματος της Θεσσαλονίκης		
	Σπιλάνης Γ., Κίζος Θ., Κονδύλη Ι., Μισαπλίδης Ν.	106
Προσπελασιμότητα και Ελκυστικότητα των Νησιών του Αιγαίου		
	ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
	Γοσποδίνη Α.	136
Χωρικές Πολιτικές για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη των Μικρών Ελληνικών Πολεων		
	Δαγκλή Κ.	162
Σχέδιο Χωρικής Οργάνωσης και Αειφόρου Ανάπτυξης του Νομού Χανίων		
	ΑΠΟΨΕΙΣ	182
	Συνέντευξη με τον Jean Remy	184
	Remy J.	196
Χώρος και Κοινωνιολογική Θεωρία. Προβληματική της Έρευνας		

Χώρος και Κοινωνιολογική Θεωρία. Προβληματική της Έρευνας¹

Jean Remy

Ομότιμος Καθηγητής, Καθολικό Πανεπιστήμιο της Λουβέν, Βέλγιο

Περίληψη

Στο κλασσικό, πλέον, άρθρο του ο καθηγητής Jean Remy επιχειρεί να κωδικοποιήσει θεωρητικά και μέσα από το πρίσμα της κοινωνιολογίας την ανάλυση του χώρου και τις ερμηνευτικές δυνατότητες που προσφέρει. Με την βεμπεριανή "διάθεση" ανάδειξης τύπων κοινωνικής ερμηνείας, με την εμπειρική και μορφολογική διάθεση των αναλύσεων του E. Durkheim και με την "ρεαλιστική" απεικόνιση των χωρικών μορφών της προσέγγισης της Σχολής του Σικάγο, επιτυγχάνει να αναδείξει εννοιολογικά τον χώρο ως ενεργό παράγοντα ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων.

Αυτή η διαδικασία απαιτεί αφενός, την ανάδειξη του χώρου ως κοινωνιολογική έννοια και αφετέρου, την εξέταση του ως ιδιαίτερου παράγοντα ερμηνείας, χωρίς βέβαια, να θεωρηθεί ως αυτόνομος ερμηνευτικός παράγοντας. Έτσι, η συνάρθρωση των ερμηνευτικών παραμέτρων που προκύπτουν, οδηγεί με τη σειρά της, στην ανάδειξη της συμβολής του χωρικού παράγοντα στη μορφοποίηση των κοινωνικών σχέσεων.

Λέξεις κλειδιά

Δομικές επιπτώσεις του χώρου/Επιπτώσεις του χώρου σε επίπεδο αναπαραστάσεων, Χώρος ως φυσικό υπόβαθρο/Χώρος ως πολιτισμικός κώδικας, Διάκριση περιγραφικών/Ερμηνευτικών εννοιών, Επιπτώσεις του περιβάλλοντος, Λογική της πρόθεσης/Λογική της αντικειμενικότητας, Λογική της παραγωγής/Λογική της οικειοποίησης.

¹ Οι υποσημειώσεις αποτελούν έργο του μεταφραστή και παρατίθενται όπου θεωρούνται απαραίτητες για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανάλυση της χωρικής διάστασης των κοινωνικών φαινομένων επιτρέπει άραγε την επεξεργασία ενός ερμηνευτικού σχήματος του οποίου θα πρέπει να εξηγήσουμε την ιδιαιτερότητα καθώς και τους τρόπους αλληλεπίδρασης με τους άλλους τύπους της κοινωνιολογικής ερμηνείας;

Το να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα αποτελεί πρόθεση του Κέντρου Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας και μιας ομάδας του Κέντρου Κοινωνικο-θρησκευτικών ερευνών. Αρχικά η απάντηση που δίνουν οι ερευνητές στην ερώτηση που θέσαμε είναι η αποστασιοποίηση από θεωρήσεις στις οποίες η ανάλυση του χώρου θα συνέβαλε απλά στη περιγραφή των κοινωνικών φαινομένων χωρίς να συμβάλει ιδιαίτερα στην ερμηνεία. Ακόμη περισσότερο, θα απέκρυπτε το πεδίο της ερμηνείας θεωρώντας την ως μία φυσική διαδικασία, δηλαδή, ως φυσικό χαρακτηριστικό των κοινωνικών φαινομένων και αυτόματο σύνδεσμο ανάμεσα σ' αυτά και στις μορφές της κοινωνικής ζωής σε αντίθεση με την προσπάθεια αναζήτησης μιας ερμηνείας στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων.

Απέναντι σ' αυτή τη θέση, θεωρούμε πως οι χωρικές αναλύσεις δεν περιορίζονται σε μια απλή περιγραφή, και συμβάλουμε έτσι στην κοινωνιολογική ανάλυση διότι ο χώρος δεν αποτελεί ένα παθητικό στοιχείο που νομιμοποιεί την προβολή στον υλικό κόσμο των κοινωνικών φαινομένων, τα οποία, άλλωστε, ερμηνεύονται και με άλλους τρόπους. Διαμέσου της υλικότητάς του ο χώρος παίζει ένα ρόλο ενεργό στο επίπεδο της ερμηνείας. Εν πάσει περιπτώσει το να προσδώσουμε στο χώρο ένα θεωρητικό κύρος προϋποθέτει μια διπλή προσέγγιση: αρχικά να τον αναδείξουμε σε κοινωνιολογική έννοια και στη συνέχεια να τον απομονώσουμε ως ιδιαίτερο παράγοντα ερμηνείας. Δεν θα πρέπει, εντούτοις, να τον θεωρήσουμε ως αυτόνομο παράγοντα, αντίθετα θα πρέπει ν' αναδείξουμε τη σύνδεση ανάμεσα σ' αυτόν τον ερμηνευτικό παράγοντα και στις άλλες κοινωνικές παραμέτρους. Απ' αυτήν την ανάλυση της συνάρθρωσης μεταξύ ερμηνευτικών παραμέτρων θα πρέπει να μπορέσουμε να αναδείξουμε τη συμβολή του χωρικού παράγοντα στη μορφοποίηση των κοινωνικών σχέσεων. Ο Manuel Castells² του Κέντρου Μελετών Κοινωνικών Κινημάτων του Παρισιού αποδέχθηκε μία συνεργασία στα πλαίσια αυτού του τεύχους. Τον ευχαριστούμε διότι η συνεργασία αυτή θα επιτρέψει να εντάξουμε τις προβληματικές αυτές μέσα στον αμφισβητούμενο χώρο της αστικής κοινωνιολογίας και να συνεχίσουμε αυτές τις ουσιαστικές ανταλλαγές.

² Αναφέρεται στη συμμετοχή του Manuel Castells στο ίδιο τεύχος, του περιοδικού *Recherches Sociologiques* του Παν/μιου της Λουβέν, με το κείμενο για την "Κοινωνική λειτουργία του αστικού σχεδιασμού: η περίπτωση της περιοχής της Δουνκέρκης".

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΜΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ

Ο χώρος δεν εξετάζεται απλά ως ένα σύστημα αντικειμένων των οποίων αναλύουμε τη θέση: υλικοποιεί την επικοινωνία και την αναπαράσταση των ανταλλαγών. Αφού αναλυθεί σε σχέση με την οργάνωση των κοινωνικών ανταλλαγών, επεμβαίνει κάτω από δύο γωνίες: αυτήν του κάθε συγκεκριμένου χώρου ως φυσικού υπόβαθρου και αυτήν του χώρου ως βασικής κατηγορίας που δομεί τους πολιτισμικούς κώδικες και προσφέρει ένα υπόβαθρο στις αναπαραστάσεις.

Ο χώρος ως φυσικό υπόβαθρο

Ο φυσικός χώρος μπορεί να εξεταστεί με γνώμονα τη συμβολή του στη συγκρότηση και στην ολοκλήρωση του συστήματος αλληλεξαρτήσεων. Μέσα σε αυτή τη προοπτική μπορούμε κατ' αρχήν να διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά της φυσικής υλικής διάστασης των αντικειμένων (για παράδειγμα οι διάφοροι τύποι αγροτικής κατοικίας: συγκεντρωμένη-διασπαρμένη κατοίκηση, μέγεθος της συγκέντρωσης κ.λπ.) και να εξετάσουμε τη σχέση τους με τις μορφές των κοινωνικών ανταλλαγών (για παράδειγμα, εξετάζοντας τη διαφορά ανάμεσα στη διασπορά των επαφών στο πλαίσιο των αγροτικών οικονομικών δραστηριοτήτων της εβδομάδας και στη συγκέντρωση της κοινωνικής ζωής στο κέντρο του χωριού την Κυριακή).

Εκτός από αυτόν τον πρώτο τύπο προσέγγισης μπορούμε εξίσου να αναλύσουμε το σύστημα αλληλεπιδράσεων χωρίς να ασχοληθούμε με τη φυσική διάρθρωση των κτιρίων αυτή καθ' εαυτή, αλλά αφού ορίσουμε, για παράδειγμα, τον χώρο προσέγκυσης ενός βιομηχανικού πάρκου, θα εξετάσουμε τον χώρο αυτό με όρους εισροών-εκροών που προσελκύουν ορισμένοι συλλογικοί εξοπλισμοί. Σε αυτή την προοπτική θα μιλήσουμε για πολωμένο χώρο. Μπορούμε ακόμα να αναρωτηθούμε –και αυτό αποτελεί μια τρίτη μορφή προσέγγισης– εάν η χωρική προβολή της αγοράς εργασίας, της αγοράς κατοικίας και αυτής των έξω-επαγγελματικών εξοπλισμών τείνουν να ταυτίζονται ή αντίθετα να διαχωρίζονται έτσι ώστε να διακρίνουμε τις συνέπειες της ταύτισης ή του διαχωρισμού στη συνάρθρωση των διαφορετικών πλευρών της κοινωνικής ζωής. Η ανάλυση μπορεί να γίνει ακόμα πιο εξειδικευμένη αν εξετάσουμε το πώς τίθεται το πρόβλημα για τις κοινωνικές κατηγορίες³ και ποιες συνέπειες προκύπτουν για τις μεταξύ τους αμοιβαίες συνδιαλλαγές⁴

³ Σχετικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση και τις θέσεις των κοινωνικών ομάδων μέσα σ' αυτήν. Σε άλλους συγγραφείς ορίζεται και ως κοινωνική τάξη.

⁴ Η έννοια της συνδιαλλαγής είναι εμπνευσμένη από το επιστημολογικό παράδειγμα των Remy, Voye, Servais με σαφείς επιδράσεις από την κοινωνιολογία του P. Berger, του A. Touraine και του P. Bourdieu. Η συνδιαλλαγή ως ερμηνευτικό "εργαλείο" αναφέρεται στην κοινωνική δυναμική που αναπτύσσεται στο εσωτερικό των κοινωνικών πεδίων, ενέχει την έννοια της διαπραγμάτευσης (negociation) – χωρίς να περιορίζεται σ' αυτήν - και αφορά, εξίσου, τόσο την κατανομή των κοινωνικών θέσεων που είναι άνισες μεταξύ τους, όσο και τους κανόνες της ανταλλα-

(transactions). Τέλος, σε μια άλλη προοπτική θα αναζητήσουμε να διακρίνουμε ομοιογενείς χώρους, δηλαδή, περιοχές που χαρακτηρίζονται από ομοιότητες κοινωνικά διακριτές. Έτσι ξεχωρίζουμε ζώνες-υπόβαθρα κοινών πολιτισμικών χαρακτηριστικών (για παράδειγμα αναφέρουμε τις ζώνες που ομιλείται η διάλεκτος wallon) οι οποίες δεν διαφέρουν σε τίποτα όσον αφορά το φυσικό τοπίο και στην κατοίκηση, εντούτοις όμως "εγγράφουν" στο χώρο μια κοινή πολιτισμική ιστορία, της οποίας ορισμένα χαρακτηριστικά μπορούν να έχουν συνέπειες που διατηρούνται ανεξάρτητα από την ανάδυση νέων μορφών αλληλεξάρτησης. Ακόμα θα ορίσουμε ζώνες όπου τα κοινωνικά προβλήματα τίθενται με παρόμοιο τρόπο, έστω και αν τέτοιου είδους ζώνες έχουν μικρή αλληλεπίδραση μεταξύ τους όπως στην περίπτωση των περιφερειών των μεγάλων πολεοδομικών συγκροτημάτων.

Ο χώρος ως πολιτισμικός κώδικας

Ο χαρακτηρισμός των αντιλήψεων με όρους μέσα/έξω, ψηλά/χαμηλά, κέντρο/περιφέρεια, οι οποίοι υποδηλώνουν θετικές ή αρνητικές όψεις μπορούν να προβληθούν σ' ένα συγκεκριμένο χώρο. Έτσι σε μία αγροτική κοινωνία το "μέσα" μπορεί να είναι το χωριό γιατί διαθέτει θετικά χαρακτηριστικά και αντιτίθεται με το "έξω" το οποίο διαθέτει αρνητικά χαρακτηριστικά· αυτός ο τύπος ανάγνωσης διευκολύνει τη διαμόρφωση του χωριού ως μιας εσωστρεφούς ενότητας που διατηρεί σχέσεις με το "έξω" οι οποίες γίνονται αντιληπτές ως επικίνδυνες, με εξαίρεση, βεβαίως, τους ευγενείς⁵. Όταν αυτό το μοντέλο υποκαθίσταται από ένα άλλο μοντέλο που είναι "ανοιχτό" και στο οποίο το "έξω" χαρακτηρίζεται θετικά, παρατηρούμε σημαντικές συνέπειες στην κοινωνική χρήση της αγροτικής κατοικίας χωρίς ωστόσο η υλικότητα της κατοικίας να υφίσταται τις αλλαγές.

Η σημασία του χώρου ως πολιτισμικού κώδικα μπορεί ακόμα να γίνει κατανοητή με βάση τη διαπίστωση σύμφωνα με την οποία ορισμένοι χώροι μπορούν να αποτελέσουν τη βάση μίας κοινωνικής ταυτότητας και ενός συλλογικού σχεδίου. Σ' αυτή τη προοπτική η έννοια της "αμιγούς περιοχής" (territoire propre) γίνεται σχετικά κεντρική ως παράμετρος αναγνώρισης της κοινωνικής ομάδας καθώς επίσης και καθορισμού της ζώνης εφαρμογής της διεκδίκησης: έτσι θα μπορούσε κανείς να δει πόσο η θεωρία των κοινοτήτων αγγλοσαξονικής προέλευσης επιμένει στη σημασία που έχει η ανάλυση με όρους "αμιγών" περιοχών, για τον καθορισμό της ταυτότητας και την συλλογική δράση.

γής (échange). Σύμφωνα με την συγκρουσιακή διάσταση της κοινωνικής σχέσης (Touraine, 1973) η συνδιαλλαγή αφορά τους κοινωνικούς φορείς (acteur) και τα δρώντα υποκείμενα (agent).

⁵ Σημ. του μεταφραστή, τοπικοί άρχοντες, προσωπικότητες της κοινότητας.

Ο χώρος ως παράγοντας καθορισμού του πεδίου των δυνατοτήτων

Η σχέση με το χώρο αναλύεται επίσης μέσα από τη διάκριση και την συνάρθρωση δύο τύπων επιπτώσεων: ο χώρος μπορεί να έχει μία επίπτωση πάνω στη διαμόρφωση δικτύων αλληλεπίδρασης -και στη περίπτωση αυτή θα μιλήσουμε για επιπτώσεις σχέσεων εξουσίας ή για δομικές επιπτώσεις (effet structurel)⁶· ο χώρος έχει εξίσου μια επίπτωση πάνω στην αναπαράσταση του "εγώ", του ατομικού σχεδίου, της σχέσης με τους άλλους –και στη περίπτωση αυτή θα μιλήσουμε για συνειδησιακές επιπτώσεις ή για επιπτώσεις σε επίπεδο αναπαραστάσεων⁶ (effet structural). Η συνάρθρωση των δύο αυτών τύπων επιπτώσεων επιτρέπει να αναλύσουμε τόσο το πεδίο των περιορισμών όσο και το πεδίο των δυνατοτήτων στη συγκρότηση των οποίων συμβάλλει ο χώρος. Εφόσον εξετάσουμε τον χώρο με τον τρόπο αυτό, εμφανίζεται ως ένας παράγοντας σύνθεσης ο οποίος επιτρέπει ορισμένους συσχετισμούς και εξισορροπήσεις ενώ, προκαλεί επίσης ρήξεις, αντιθέσεις και αποκλεισμούς.

Ο ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ

Περιγραφικές και ερμηνευτικές έννοιες

Για να προσεγγίσουμε το χώρο ως ερμηνευτικό παράγοντα πρέπει να διακρίνουμε, όπως άλλωστε σε κάθε κοινωνιολογική ανάλυση, τις περιγραφικές από τις ερμηνευτικές έννοιες. Οι περιγραφικές έννοιες επιτρέπουν μία παρουσίαση της χωρικής κατανομής: Υπάρχει άραγε συγκέντρωση ή διασπορά, ομοιογένεια ή ετερογένεια κ.λπ. Αυτή η περιγραφή, όσο ακριβής κι αν είναι, δεν επιτρέπει να περάσουμε σε μία κοινωνιολογική ερμηνεία χωρίς άλλη διαμεσολάβηση. Έτσι δεν μπορεί κάποιος να περνά από τις περιγραφικές έννοιες χωρικού διαχωρισμού στο επίπεδο της κατοίκησης, σε ερμηνευτικές έννοιες κοινωνικού διαχωρισμού ή περιθωριοποίησης, ως να υπήρχε μια αυτόματη σύνδεση ανάμεσα σ' αυτά τα δύο. Κι όμως αυτό το αυθαίρετο πέρασμα γίνεται ολοένα ευκολότερο όταν, συχνά, χρησιμοποιείται ένα κανονιστικό επιστημολογικό υπόδειγμα που άκριτα δεχόμαστε ως έγκυρο (paradigme normatif non critique) και το οποίο θα μπορούσαμε σχηματικά να μορφοποιήσουμε ως εξής: η χωρική ανάμειξη των κοινωνικών κατηγοριών και των δραστηριοτήτων είναι μία προϋπόθεση εμφάνισης μιας κοινωνικής σχέσης ισότητας. Αμφισβητώντας αυτό το κανονιστικό παράδειγμα και απορρίπτοντας το μηχανιστικό πέρασμα από τις περιγραφικές στις ερμηνευτικές έννοιες θα πρέπει να εξετάσουμε μέσα σε ποιο περιβάλλον οι διαχωρισμοί και οι χωρικές εξειδικεύσεις καταλήγουν σε διαχωρισμούς και σε κοινωνικούς αποκλεισμούς και μέσα σε ποιο πλαίσιο αντιθέτως αυξάνουν την αυτονομία μίας ομάδας και τις ικανότητες παρέμβασής της.

⁶ Απόδοση από τον μεταφραστή του όρου structural.

Ο χώρος ως μη αυτόνομη ερμηνευτική παράμετρος

Η διάκριση ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο τύπους εννοιών μας οδηγεί στο να επιμείνουμε στο γεγονός ότι δε μπορούμε να αυτονομήσουμε το χώρο σαν ερμηνευτικό παράγοντα και να υποθέσουμε πως έχει εξειδικευμένες και ομοιογενείς συνέπειες, όποια και αν είναι η κατάσταση των άλλων παραγόντων με τους οποίους συνδυάζεται (Remy, 1971): η χωρική δομή θα πρέπει κάθε φορά να εξετάζεται μέσα στο πλαίσιο του περίπλοκου συνδυασμού που την συνδέει με την πολιτισμική και την κοινωνική δομή. Έτσι για παράδειγμα, οι σχέσεις που συνάπτονται έξω από το χωριό δεν μπορούν να χαρακτηρίζονται αυτομάτως με τρόπο αρνητικό: αυτό ισχύει μεν για τους βιομηχανικούς εργάτες, κατοίκους το χωριού, οι οποίοι εργάζονται στη διπλανή πόλη και οι οποίοι αναπτύσσουν γι' αυτό το λόγο μια διπλή περιθωριακότητα, είτε λόγω της εξατομικευμένης εργασιακής τους απασχόλησης είτε ως δυσκολία κοινωνικής ένταξης. Για τις προσωπικότητες του χωριού, αντίθετα, το γεγονός ότι αναδεικνύονται σε μια πολλαπλότητα χώρων αυξάνει την ικανότητα ελέγχου τους, ενισχύοντας τη δυνατότητα υιοθέτησης πολλαπλών θέσεων.

Αυτό το παράδειγμα ξεκαθαρίζει τη θεωρητική θέση που προηγείται. Οι κοινωνικές και οι πολιτισμικές δομές επιβεβαιώνονται στο επίπεδο της ερμηνείας ως βασικά στοιχεία· εντούτοις ο χώρος εμφανίζεται ως μία αδήριτη διαμεσολάβηση με βάση την οποία, μορφοποιούνται οι ιδιαίτερες συγκεκριμενοποιήσεις και εκφράζονται με διαφορετικούς τρόπους οι κοινωνικές και πολιτισμικές δομές διότι η συνάρθρωση –εδώ κι εκεί– των χωρικών κωδίκων και του φυσικού υποβάθρου είναι μία ουσιώδης διαμεσολάβηση δια μέσου της οποίας υπάρχουν ή διατηρούνται συγκεκριμένες σχέσεις ανάμεσα στα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα. Οι χωρικές δομές καθορίζουν λοιπόν ιδιαίτερες συνέπειες, όχι όμως αυτόνομες, δηλαδή συνέπειες που είναι επάγωγα της χωρικής δομής αλλά οι οποίες δε μπορούν να κατανοηθούν παρά μόνο με βάση την κοινωνική δομή. Εν πάσει περιπτώσει η απουσία μίας μονοσημαντότητας στα αποτελέσματα δεν περιορίζει καθόλου την ερμηνευτική αξία του χωρικού παράγοντα.

Αμφισημία του χώρου και ειδική κοινωνική λειτουργία

Η πολυσημία που συνδέεται με μία χωρική δομή επιτρέπει να καθοριστεί μια από τις κοινωνικές λειτουργίες του χώρου, στο εσωτερικό των πεδίων όπου τα απλά κριτήρια χωρικού εντοπισμού (repérage) και κατανόησης που εφαρμόζονται στο επίπεδο της καθημερινής ζωής αποκρύπτουν αυτή την πολυσημία. Έτσι το γεγονός της ανάμιξης μέσα στο ίδιο σχολείο παιδιών από διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα μπορεί να δώσει τη ψευδαίσθηση της ομοιότητας και, τελικά, της ισότητας προκαλώντας μ' αυτό τον τρόπο ένα αποτέλεσμα απόκρυψης, πράγμα που είναι τυπικό στοιχείο της ιδεολογίας, και να συμβάλλει με αυτό τον τρόπο στο να μετατοπιστεί επικίνδυνα η ερμηνευτική ακρίβεια. Ο χώρος μπορεί έτσι

να αποτελέσει έναν από τους τρόπους με βάση τους οποίους αναπτύσσονται κοινωνικές αμφισημίες εάν δεν λάβει σοβαρά κανείς υπόψη του τη διάκριση του χώρου ως φυσικού υπόβαθρου από το χώρο ως πολιτισμικό κώδικα. Έτσι η ταυτότητα της υλικής φυσικότητας μιας κατοικίας δεν προϋποθέτει απαραίτητα την ταυτότητα των χωρικών κωδικών διαμέσου των οποίων η ανάγνωση επιχειρείται σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, διότι οι χρονικότητες του μετασχηματισμού ενός κτιρίου και οι πολιτισμικοί κώδικες που εφαρμόζονται εκεί δεν αντιστοιχούν στους ίδιους κανόνες. Αυτή η αναντιστοιχία των ρυθμών εξέλιξης δεν είναι χωρίς συνέπειες για τις κοινωνικές σχέσεις: έτσι για ορισμένες ομάδες δεν είναι παρά μέσα από την υλική συνέχεια που επιχειρείται η θεμελίωση της ταυτότητας της σε σημείο που η διάρκεια των υλικών στοιχείων μέσα από ένα συναίσθημα ασφάλειας που εμπνέουν να αποτελούν μία αναγκαία προϋπόθεση για την υποδοχή καινοτομιών. Αντίθετα, για άλλες ομάδες κάθε νέο συγκεκριμένο στοιχείο εξετάζεται μέσα από τους ίδιους αμετάβλητους πολιτισμικούς κώδικες που υπερβαίνουν τους κάθε είδους υλικούς μετασχηματισμούς. Αυτό το παιχνίδι της αναντιστοιχίας σε συνδυασμό με τις αμφισημίες που προκαλεί, επιτρέπει να δούμε με πιο κριτική ματιά την έννοια της συνειδητοποίησης του κοινωνικού μετασχηματισμού (Remy, 1974). Άλλωστε αναδεικνύει το γεγονός ότι ο χώρος αποτελεί έναν από τους προνομίους παράγοντες με βάση τους οποίους αναπτύσσονται κοινωνικές αμφισημίες και νομιμοποιεί την επιμονή της αναγκαιότητας μιας ιδιαίτερα κριτικής αυστηρότητας, η οποία θα πρέπει να αποτελεί το αντικείμενο κάθε χωρικής ανάλυσης που στοχεύει να πραγματοποιήσει ρήξεις σε σχέση με τις αντιλήψεις της καθημερινής ζωής.

Σχέση με την υλικότητα και την ιδιαιτερότητα της ερμηνείας

Αφού, λοιπόν, αναδείξαμε το χώρο ως κοινωνιολογική έννοια δεν μπορούμε πλέον να τον εξετάσουμε ως ένα φυσικό εμπόδιο (απόσταση, χρόνος, κόστος κ.ά.) του οποίου οι επιπτώσεις ελαττώνονται μέσα από τον τεχνικό έλεγχο των μέσων επικοινωνίας. Έτσι καθορισμένος ο χώρος, επιτρέπει μίαν ειδικότερη επεξεργασία της σχέσης με την υλικότητα η οποία ξεπερνά τις απόλυτα φυσικές της όψεις.

Αυτή η σχέση με την υλικότητα παίρνει όλη της την σημασία, όταν εκτός από το φυσικό χώρο, αυτός προσεγγίζεται ως πολιτισμικός κώδικας και έτσι επιτρέπει, για παράδειγμα, την σύνδεση του φυσικού χώρου με το ανθρώπινο σώμα μέσα από μία ανάγνωση των χωρικών κωδικών: έτσι το εσωτερικό του χωριού μπορεί να αντιτίθεται στο "έξω", κατά τον ίδιο τρόπο κατά τον οποίο το επάνω μέρος του ανθρώπινου σώματος μπορεί να αντιτίθεται στο κάτω μέρος του. Αντιστοιχήσεις εμφανίζονται λόγω της απόδοσης χαρακτηρισμών που συσχετίζουν το εσωτερικό του χωριού με το επάνω μέρος του σώματος διαμέσου μιας θετικής ανάγνωσης, καθώς το χωριό γίνεται αντιληπτό ως προνομιακός χώρος της

πραγμάτωσης του "εγώ", δηλαδή ως τόπος στον οποίο επιβεβαιώνεται η προεξάρχουσα θέση του επάνω μέρους του σώματος. Η αντίληψη του χώρου είναι κεντρική στην αντίληψη ενός κοινωνικού συμβολισμού που αρθρώνει φαινόμενα νομιμοποίησης πάνω σε μια βάση συναισθηματικής κινητοποίησης. Από αυτή την ανάλυση μπορεί κανείς να αναρωτηθεί για το ρόλο της χρήσης του σώματος και του χώρου σε μια διαδικασία διάχυτης κοινωνικοποίησης και εσωτερίκευσης ενός έθους θέσης⁷.

Προσδίδοντας, έτσι, η ερμηνεία όλο το θεωρητικό εύρος της σχέσης με την υλικότητα διευκολύνει στην αποστασιοποίηση απέναντι σε μία θεωρητική προοπτική που εμπνέεται από τις ιδεαλιστικές φιλοσοφίες. Παράλληλα, συνεισφέρει μέσα από έναν ιδιαίτερο ενδιάμεσο στην επεξεργασία της ερμηνείας διαμέσου της υλικότητας εκκινώντας κατά πρώτο λόγο από το οικονομικό πεδίο. Διότι, όπως υποστηρίζει και ο Godelier (1971) το ερμηνευτικό "βάρος" του οικονομικού πεδίου στην ερμηνεία συνδέεται με μια άμεση ή έμμεση αναγκαιότητα να εγγραφεί η σχέση κοινωνικής ζωής στην υλικότητα. Έτσι μια τέτοια ανάλυση του χώρου επιτρέπει να κατανοήσουμε πόσο σημαντικές είναι οι συνθήκες παραγωγής και οικειοποίησης της υλικότητας στον καθορισμό των δυνατοτήτων των αλληλεπιδρώντων κοινωνικών φορέων (acteurs)⁸ σε μια κοινωνική δομή.

Λογική της οικειοποίησης – λογική της παραγωγής

Η εξέταση του οικονομικού πεδίου διαμέσου της υλικότητας υπονοεί την ανάλυσή του, διαμέσου του προϊόντος, πράγμα που επιτρέπει μια ευκολότερη διάκριση των συνθηκών οικειοποίησης ενός ήδη υπαρκτού προϊόντος καθώς και τις συνθήκες παραγωγής ενός νέου. Στην υλικότητα του κοινωνικού προϊόντος, το οποίο έχει ένα δικό του χρόνο ζωής, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει τις δυο λογικές, καθώς επίσης και τις μορφές αλληλεπίδρασής τους, και να διατυπώσει την υπόθεση ότι μια χωρική σύνθεση που ήδη υπάρχει, ή είναι σε διαδικασία συγκρότησης, έχει τις δικές της επιπτώσεις, που αποκαλύπτουν μια κοινωνική λογική οικειοποίησης, τουλάχιστον εν μέρει διακριτή από τη λογική που καθοδήγησε την παραγωγή της. Η σημασία της διάκρισης αυτής μεγεθύνεται εάν θέσουμε το ζήτημα στο πλαίσιο της χρονικής περιοδικότητας και σ' αυτή την περίπτωση μπορούμε να διακρίνουμε πως η λογική της οικειοποίησης στο χρόνο 1, δεν αναπαράγει παρά μόνο εν μέρει τις σχέσεις παραγωγής του χρόνου 0, ενώ αποτελεί μια από τις παραμέτρους των σχέσεων παραγωγής του χώρου, στο χρόνο 2. Αυτή ακριβώς η πιθανότητα αναντιστοιχίας, ακόμη και σύγκρουσης των δύο λογικών είναι μια από τις όψεις της διαλεκτικής.

⁷ Η Έννοια–νεολογισμός, *ethos de position* εισάγεται από τον P. Bourdieu (1980), ως απόδοση του αρχαιοελληνικού *έθους* απ' όπου προέκυψε ο όρος *ήθος*: *Questions de Sociologie*, Editions de Minuit, Paris., βλέπε τα αποσπάσματα "Habitus et champ", 133-137. Ο J. Remy θα μιλήσει για έθος της εργατικής ή της μεσαίας τάξης.

⁸ Ο όρος *acteur social* αποδίδεται ως κοινωνικός φορέας ή παράγοντας, ενώ ο όρος *agent* ως δρών κοινωνικό υποκείμενο.

Καθορίζοντας με τον τρόπο αυτό τη θεωρητική διάκριση μεταξύ της λογικής της οικειοποίησης και της λογικής της παραγωγής, επιμένουμε στη μη συνεπαγωγή (déductibilité) της μιας από την άλλη. Τόσο οι περιορισμοί όσο και οι δυνατότητες που προκύπτουν από τους χωρικούς συνδυασμούς είναι και συγκεκριμένοι και κατανοητοί. Συνεπώς αποτελούν ένα κοινωνικό προϊόν που είναι "ήδη εδώ", του οποίου η οικειοποίηση πραγματοποιείται με διαφορετικούς, αν όχι με αποκλίνοντες τρόπους, και αντίστοιχους με τις κοινωνικές θέσεις.

Η αναγνώριση της ύπαρξης διαφοροποιημένης οικειοποίησης, που προκαλεί αντίρροπες εννοιολογικές επιπτώσεις (effets de sens oppose) επιτρέπει την ανάλυση μιας διαδικασίας, κατά την οποία ο χώρος αναδεικνύεται ως στοιχείο συγκρότησης των κοινωνικών σχέσεων, με τέτοιο τρόπο ώστε να συμβάλλει στη θεμελίωση θέσεων ανισότητας.

Σχετικά μ' αυτό το βασικό μέλημα που αποδίδει προτεραιότητα στην οικειοποίηση των ήδη υπαρκτών συνθηκών του χώρου, τόσο στο επίπεδο του φυσικού υποβάθρου, όσο και στο επίπεδο του πολιτισμικού κώδικα, μπορούμε να ακολουθήσουμε μια πιο εξειδικευμένη ανάλυση της παραγωγής, τόσο των πολιτισμικών κωδίκων, όσο και των φυσικών υποβάθρων. Όσον αφορά τα δύο τελευταία, θα μπορούσαμε, για παράδειγμα, να επικεντρώσουμε την ανάλυσή μας στις συνθήκες παραγωγής ορισμένων συλλογικών αγαθών, κυρίως αυτών που συνδέονται με την έξω-επαγγελματική ζωή (κατοικίες, κοινωνικό-πολιτισμικές εξυπηρετήσεις) και να επιχειρήσουμε να διαγνώσουμε τις αναντιστοιχίες που μπορούν να εμφανιστούν μεταξύ της παραγωγής αυτών των συλλογικών αγαθών και της παραγωγής αγαθών εξατομικευμένης οικειοποίησης (αυτοκίνητα, τηλεόραση κλπ). Μια τέτοια ανάλυση θα μπορούσε να συμπληρωθεί με τη μελέτη των μορφών αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται μεταξύ των κοινωνικών δραστών αναφορικά με το θέμα αυτό. Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες μορφές είναι αυτή των αστικών κοινωνικών κινημάτων.

ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ: ο χώρος και οι επιπτώσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος (effets de milieu)

Για να κάνουμε πιο επιχειρησιακή την προηγούμενη θεωρητική μας προσέγγιση –σύμφωνα με την οποία ο χώρος αποτελεί απαραίτητο ενδιάμεσο για την ύπαρξη συγκεκριμένων σχέσεων ανάμεσα στα δρώντα υποκείμενα των οποίων οι ιδιαίτερες συγκυρίες αλληλεπίδρασης πραγματώνονται διαμέσου χωρικών συνθέσεων και συνδυασμών– είναι απαραίτητο να περάσουμε από το στάδιο της περιγραφής σε αυτό της ερμηνείας πράγμα που απαιτεί την επεξεργασία κατάλληλων εννοιών ερμηνευτικού χαρακτήρα και οι οποίες είναι διαφορετικές από τις περιγραφικές έννοιες.

Θα θέλαμε να προτείνουμε ένα παράδειγμα ερμηνευτικών εννοιών ανάμεσα σε άλλα, έτσι ώστε να κάνουμε κατανοητή τη διάκριση ανάμεσα στους δυο αυτούς τύπους

εννοιών. Για να το πραγματοποιήσουμε θα επιχειρήσουμε να αποσαφηνίσουμε την σχέση μεταξύ χωρικού συνδυασμού - χωρικής σύνθεσης και των επιπτώσεων του (κοινωνικού) περιβάλλοντος. Οι επιπτώσεις του περιβάλλοντος εφόσον είναι οποίες καθώς είναι κατ'εξοχήν συνυφασμένες με τις μορφολογικές αναλύσεις θα έπρεπε να αναδεικνύουν ένα ιδιαίτερο επίπεδο κοινωνικής ερμηνείας όπως το προτείνει ο Durkheim στους κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου (κεφάλαιο 5), όπου αναλύει το εσωτερικό περιβάλλον (milieu interne) σαν ένα στοιχείο κάθε κοινωνικής διαδικασίας.

Ιδιαιτερότητα των επιπτώσεων του περιβάλλοντος

Ο κοινωνικός χώρος

Τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά ενός χώρου κοινωνικώς ερμηνεύσιμου προϋποτίθεται ότι έχουν επίπτωση πάνω στις αντιδράσεις των ατόμων που συνθέτουν αυτό το σύνολο: έτσι ο όγκος της συγκέντρωσης, η ομογένεια ή η ετερογένεια του, οι τρόποι συγκέντρωσης ή διασποράς έχουν μια επίπτωση στη μορφοποίηση των ατομικών αντιδράσεων. Για παράδειγμα μέσα σε ένα νέο μεγάλο οικιστικό συγκρότημα (Chamboredon και Lemaire, 1970) η συνύπαρξη των ανθρώπων για τους οποίους η εγκατάσταση αυτή αποτελεί μια κατάληξη μακρόχρονης αναμονής, με άλλα άτομα τα οποία δεν βλέπουν αυτήν την εγκατάσταση παρά σαν ένα στάδιο στην χωρική και κοινωνική τους διαδρομή, δεν μπορεί να αναλυθεί απλά με όρους προστιθέμενων δομών (structures additives). Η συνύπαρξη ενός πλήθους διαφορετικών ατομικών διαδρομών έχει ιδιόμορφες επιπτώσεις πάνω στην αμοιβαία αντίληψη των δυο ομάδων και επιπτώσεις επάνω στους τρόπους αλληλεπίδρασής τους: αυτό το γεγονός παίρνει μια ιδιαίτερη χροιά, εφόσον διακρίνουμε ότι οι δυο ομάδες είναι διαφορετικής ηλικίας και επαγγελματικής κατηγορίας.

Οι επιπτώσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος δεν συνδέονται μόνο με την σύνθεση ενός χώρου με ιδιαίτερη κοινωνική σημασία: μπορούν εξίσου να προκύπτουν από ορισμένα ποσοτικά όρια που προκαλούν ποιοτικές μεταβολές. Έτσι μέσα σε έναν "μικρο-περιβάλλον" μιας αίθουσας χορού το περιορισμένο κοινό δυο ή τριών ζευγαριών έχει ως συνέπεια το γεγονός ότι οι λιγότερο καλοί χορευτές θα διστάσουν να χορέψουν στην πίστα. Αντιθέτως, όσο ο αριθμός μεγαλώνει περισσότερο ο καθένας θα αισθανθεί πιο οικεία και λιγότερο παρατηρούμενος. Οριακά, θα μπορέσει ο καθένας να υιοθετήσει συμπεριφορές που συνήθως εκφράζονται μόνο σε ιδιωτικούς χώρους. Η διαδικασία πυκνώσης έχει, λοιπόν, μια επίπτωση στη μείωση της παρατηρησιμότητας και της διαφάνειας. Θα ήταν, εντούτοις, μια ψευδαίσθηση να απονείμει κανείς όλες τις επιπτώσεις σε μία απλή συνέπεια της ποσότητας, διότι τα παρατηρούμενα αποτελέσματα δεν υφίστανται παρά μόνο διαμέσου της ενεργοποίησης των πολιτισμικών κωδικών: Θεατό/αθέατο, έλεγχος/μη έλεγχος, αξιολόγηση με βάση τις ατομικές ικανότητες κ.λπ. Αυτοί οι κώδικες δεν έχουν σημασία παρά μόνο

αν το κοινό αισθάνεται άνετα στη βάση της ανωνυμίας. Η κατάσταση θα ήταν, λοιπόν, ολοκληρωτικά διαφορετική, εάν το κοινό είχε μια σχέση πιο προσωπική. Εξάλλου αυτό προϋποθέτει μια άνιση κατανομή των ικανοτήτων. Στη βάση διαφορετικών ικανοτήτων οι αντιδράσεις είναι διαφορετικές: Οι καλοί χορευτές θα έχουν μια αντίστροφη αντίδραση και θα προτιμήσουν την αίθουσα χορού εφόσον έχει λίγο κόσμο, μοναδική στιγμή όπου μπορούν να εκδηλώσουν τις δυνατότητες τους. Οι επιπτώσεις του περιβάλλοντος προκύπτουν λοιπόν στην περίπτωση αυτή από τη συνάρθρωση ενός βαθμού κατάληψης του χώρου με στοιχεία της πολιτισμικής δομής και της κοινωνικής δομής.

Μέσα στην ίδια οπτική θα μπορούσαμε να μελετήσουμε τις οικονομίες συγκέντρωσης, που συνδέονται με χωρικές συγκεντρώσεις με βάση τις οποίες αστικά κέντρα ενός ορισμένου μεγέθους γίνονται τόποι παραγωγής πληροφορίας (Remy, 1966). Εδώ, επίσης, τίθεται το πρόβλημα του ελάχιστου ή μέγιστου ορίου ετερογένειας, το πρόβλημα των τρόπων επικοινωνίας, καθώς σε αυτό το σύνθετο σύνολο πιθανόν να απαιτείται μια διαχείριση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Και όσο περισσότερο οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις έχουν σημασία, στην οικονομική δυναμική, τόσο περισσότερο ο έλεγχος πάνω στην παραγωγή του χώρου για παράδειγμα κατανομή εξοπλισμών, χωρική σύνθεση, μέγεθος μπορεί να γίνει ένα πεδίο άσκησης της εξουσίας. Τέτοιες αναλύσεις θα κατέληγαν στο να αναδείξουν την έννοια της αστικοποίησης ως σύνθετου παράγοντα δόμησης των επιπτώσεων πολλαπλών κοινωνικών περιβαλλόντων με διαφορετικές συνέπειες για τις διαφορετικές κοινωνικές θέσεις.

Ο χώρος δράσης

Αυτός ο κοινωνικός χώρος που συνδέεται με τις επιπτώσεις του περιβάλλοντος πρέπει να διακριθεί με σαφήνεια από το χώρο της ατομικής δράσης. Σε αυτήν την προοπτική θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε για παράδειγμα ποια είναι η ζώνη μέσα στην οποία το άτομο αναζητεί εργασία, ποια είναι η ζώνη μέσα στην οποία κάνει ενός συγκεκριμένου τύπου αγορές, ποια είναι η ζώνη μέσα στην οποία διαμορφώνονται κατά κανόνα οι γαμήλιες ανταλλαγές κ.λπ. Μπορούμε να περάσουμε από αυτή την ανάλυση με όρους ατομικούς σε μια συνολική θεώρηση με αθροιστικό τρόπο: το ποσό των ατομικών καταστάσεων επιτρέπει να καθορίσουμε, για παράδειγμα, με βάση ένα μόνο σημείο κατοίκησης, τις ζώνες στο εσωτερικό των οποίων ο πληθυσμός βρίσκει εργασία ή κατ' αντίστροφο τρόπο ανατρέχοντας στη θεώρηση αυτή να καθορίσουμε το χώρο προσέλκυσης εργατικού δυναμικού μιας βιομηχανικής συγκέντρωσης. Αυτή η προσπάθεια ολικοποίησης θεωρεί το σύνολο ως ένα άθροισμα και προϋποθέτει αθροιστικές δομές στο βαθμό που θεωρείται ότι ο όγκος των μεμονωμένων αντιδράσεων και η κατανομή τους δεν έχουν με τη σειρά τους επιπτώσεις για να μεταβάλλουν τις ατομικές αντιδράσεις. Αυτό το άθροισμα μπορεί να υποδιαιερευθεί, εφόσον εξεταστούν οι κατανομές κατά κοινωνική κατηγορία, συγκρίνοντας

την παρούσα κατάσταση του ατόμου με το παρελθόν και με το μέλλον του (συσχετισμός της χωρικής και της κοινωνικής διαδρομής του ατόμου). Μπορούμε επίσης να επεξεργαστούμε περισσότερο την ερμηνεία θέτοντας το ερώτημα, εάν οι ζώνες χωρικής προβολής διευρύνονται σύμφωνα με τις δυνατότητες επιλογής, ή εάν η διεύρυνση με τις μετακινήσεις που συνεπάγονται προκύπτει από τους περιορισμούς και την απουσία επιτόπιων εξυπηρετήσεων. Σε κάθε περίπτωση, ο συλλογισμός πραγματώνεται με όρους αθροιστικών δομών και είναι το άτομο που αποτελεί το σημείο τομής των κοινωνικών στατιστικών.

Εξειδικευμένες στατιστικές επεξεργασίες

Αυτές οι αναλύσεις του χώρου δράσης και του κοινωνικού χώρου προϋποθέτουν τη χρήση διαφοροποιημένων διαδικασιών στατιστικής προσέγγισης τόσο στο επίπεδο της συλλογής δεδομένων όσο και στο επίπεδο της επεξεργασίας τους.

Επηρεασμένη, δίχως αμφιβολία, από τα επιστημολογικά υποδείγματα της ψυχολογίας, η κοινωνιολογία είχε την τάση τον τελευταίο καιρό να χρησιμοποιεί μ' έναν προνομιακό τρόπο στατιστικές αναλύσεις που θεμελιώνονταν στην τομή παραμέτρων στο επίπεδο του ατόμου, το οποίο ως στατιστική ενότητα θεωρούνταν δεδομένο ότι διευκολύνει πιο ακριβείς αναλύσεις. Αντίθετα οι μορφολογικές αναλύσεις κρίθηκαν ως προσεγγίσεις στοιχειώδεις, καθώς η ανάλυση θεμελιώνονταν στην διασταύρωση παραμέτρων στο επίπεδο ενός χώρου με ιδιαίτερη κοινωνική σημασία (*espace socialement pertinent*). Νομίζουμε πως οι δύο αυτές προσεγγίσεις οφείλουν να συνυπάρχουν, διότι προσφέρουν διαφορετικές αποσαφηνίσεις στην ίδια πραγματικότητα. Αυτή η συνύπαρξη μοιάζει ακόμη περισσότερο επιβεβλημένη καθώς οι δυο προσεγγίσεις δεν υποκαθιστούν η μια την άλλη. Βεβαίως δεν μπορούμε να αποφύγουμε εντελώς τον κίνδυνο να πέσουμε στην παγίδα της οικολογικής⁹ ψευδαίσθησης (Voys, 1973), όταν επιχειρούμε το πέρασμα από μια μορφολογική ανάλυση, σε μια ανάλυση με όρους ατομικών χαρακτηριστικών. Έτσι εάν φαίνεται ότι οι διάφορες αμερικανικές πολιτείες κατατάσσονται στην ίδια σειρά, όσον αφορά τα φθίνοντα ποσοστά των φοιτητών πανεπιστημίου από τη μια πλευρά, και τα φθίνοντα ποσοστά των εγχρώμων στον πληθυσμό από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί κανείς να μεταφράσει αυτήν την ομοιότητα κατηγοριών, με όρους ατομικής αντίδρασης και να υποθέσει αυτόματα, πως οι έγχρωμοι έχουν ένα μικρότερο ποσοστό φοιτητών πανεπιστημίου. Για να επιβεβαιώσουμε αυτή τη συνάρτηση, τέτοιου είδους στατιστικές αναλύσεις είναι χονδροειδείς, αν όχι λανθασμένες. Τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά αν ο παραλληλισμός των δυο παραμέτρων μπορεί να ερμηνευθεί από την ύπαρξη ενός συνολικού περιβάλλοντος (*contexte global*), ή εάν αυτές οι ίδιες οι παράμετροι δομούν άμεσα αυτό το συνολικό περιβάλλον. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα αν η στατιστική ενότητα που συγκροτήσαμε αποτελεί μια χωρική ενότητα

⁹ Αναφέρεται στην οικολογική προσέγγιση της Σχολής του Σικάγο.

κοινωνικώς ερμηνεύσιμη, ανάλυση που προϋποθέτει τον πολλαπλασιασμό των διαδοχικών προσεγγίσεων.

Πιστεύουμε, λοιπόν, πως κάθε στατιστική ανάλυση θα έπρεπε να διαχωρίζει τις σχέσεις που προκύπτουν ως άθροισμα των ατομικών αντιδράσεων, από αυτές που προέρχονται από τις επιπτώσεις του περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, παραθέτουμε μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε αναφορικά με το επίπεδο της θρησκευτικής πρακτικής¹⁰ στις γαλλικές πόλεις (Boulard και Remy, 1970), και επιχειρούσε να διακρίνει την επίπτωση στο επίπεδο της θρησκευτικής πρακτικής, αφ' ενός των ατομικών χαρακτηριστικών και αφ' ετέρου των πόλεων εκλαμβανομένων ως συνολικών ενοτήτων· έτσι έγινε δυνατόν να καθοριστεί το γεγονός ότι το ποσοστό της θρησκευτικής πρακτικής των εργατών συνδυασμένο με τα ποσοστά εργατών, δεν επέτρεπε την ερμηνεία του επιπέδου θρησκευτικής πρακτικής των πόλεων: βεβαίως, σ' όλες τις πόλεις το ποσοστό θρησκευτικής πρακτικής των εργατών είναι πιο χαμηλό από αυτό των άλλων κοινωνικό-επαγγελματικών ομάδων, αλλά το ποσοστό του εργατικού πληθυσμού δεν μπορεί από μόνο του να ερμηνεύσει το επίπεδο πρακτικής της πόλης. Θεωρούμε ότι αυτό το επίπεδο εξαρτάται από τον συνολικό παράγοντα (facteur englobant) που επιδρά άμεσα στις διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες και εμφανίζει, για παράδειγμα, τη θρησκευτική πρακτική των εργατών ως υψηλότερη εκεί όπου το συνολικό επίπεδο πρακτικής είναι πιο υψηλό.

Εκτός του ότι η επίδραση του συνολικού παράγοντα επιτρέπει στην κοινωνιολογική ανάλυση να αποστασιοποιηθεί από την ψυχολογική προσέγγιση, επιτρέπει επίσης να λάβουμε αποστάσεις από το υπόδειγμα του "μέσου ατόμου" —το οποίο προϋποθέτει ότι η διασπορά γύρω από μια μέση αντίδραση ερμηνεύεται από την αλληλεπίδραση με άλλες κοινωνικές παραμέτρους όπως η κατοικία, το εισόδημα, η εκπαίδευση, το επάγγελμα κ.λπ. Αυτή η ψευδαισθήση του μέσου ατόμου είναι πολύ περιοριστική για την κοινωνιολογική ερμηνεία: θα πρέπει λοιπόν να την αποφύγουμε χρησιμοποιώντας τα διάφορα εννοιολογικά εργαλεία και τις ενδεδειγμένες στατιστικές. Υποστηρίζουμε, λοιπόν, την κατεύθυνση της αυτονόμησης της κοινωνιολογικής ερμηνείας, σε σχέση με την προσέγγιση της κοινωνικής ψυχολογίας, έτσι ώστε και η μια και η άλλη να ελέγχουν αμοιβαία την εγκυρότητά τους (Remy, 1973).

Συμπέρασμα

Θα μπορούσε κανείς να συνδέσει τις επιπτώσεις του περιβάλλοντος με τις έννοιες της κοινωνικής οικολογίας; Βεβαίως οι θέσεις μας τείνουν να προφυλάξουν απέναντι σε αναλογίες με την φυτική οικολογία. Προκύπτει λοιπόν μια ριζική κριτική της σχολής του Σικάγο και κυρίως των ερμηνειών για τις περιοχές, τις επονομαζόμενες ως "φυσικές". Εντούτοις,

¹⁰ Ο όρος θρησκευτική πρακτική (pratique religieuse) αφορά την θρησκευτικότητα εκτιμώμενη μέσω των διαφόρων θρησκευτικών εκφράσεων όπως είναι ο εκκλησιασμός, η συμμετοχή σε θρησκευτικές τελετές κ.ά.

αυτή η σχολή είχε την τύχη να επιχειρήσει να εισάγει, σε μια διαφορετική προοπτική από αυτή του Durkheim, τη σημασία των χωρικών προσεγγίσεων και των χωρικών διακρίσεων στα πλαίσια της κοινωνικής δυναμικής. Είναι, λοιπόν, στο εξής, μια πρόκληση εάν κανείς θελήσει να επεξεργαστεί το χώρο σ' ένα επίπεδο ερμηνευτικό και να συνδυάσει την προοπτική του Durkheim και την κοινωνιολογική ανάλυση της σχολής του Σικάγο, να τις κρίνει αμοιβαία με γνώμονα τις θεωρίες των συγκεκριμένων διαμεσολαβήσεων (theories des mediations concretes), τις θεωρίες της κοινωνικής δομής που προέρχονται από τον Engels και τον Marx, και τις θεωρίες που εμπνέονται από τη γλωσσο- κοινωνιολογία.

Αυτή η ανάλυση των επιπτώσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος λαμβάνει όλη της τη σημασία εφόσον η ερμηνεία επικεντρώνεται στις κοινωνικές πρακτικές και στις μεταξύ τους αρθρώσεις. Στο μέτρο που φροντίζουμε να περιγράψουμε και να ερμηνεύσουμε τις συγκεκριμένες διαδικασίες διαμέσου των οποίων η κοινωνική συνδιαλλαγή (transaction sociale) θεμελιώνεται στο επίπεδο των πρακτικών, η ανάλυση των επιπτώσεων του περιβάλλοντος έρχεται να λάβει τη θέση της, για παράδειγμα, δίπλα στη θεωρία των ομάδων, τη θεωρία της συναλλαγής, τη θεωρία των οργανώσεων ή τη θεωρία των κοινωνικών κινήματων. Πρόκειται για ενδιάμεσες θεωρίες που επιτρέπουν να εξετάσουμε σε ποιο μέτρο οι πρακτικές αναπαράγουν και μετασχηματίζουν τις δομές.

Κατά συνέπεια, η ανάλυση των επιπτώσεων του περιβάλλοντος βοηθά να μεταθέσουμε την ανάλυση με ερμηνευτικό περιεχόμενο σε μια προβολή-πρόβλεψη που επιτρέπει να επεξεργαστούμε διάφορα σενάρια κοινωνικής ζωής. Ας υπενθυμίσουμε ότι οι επιπτώσεις του περιβάλλοντος δεν προτάθηκαν παρά μόνο μ' έναν παραδειγματικό τρόπο, δηλαδή, ως μια προσπάθεια δίπλα σε άλλες που επιτρέπουν την κατανόηση της ερμηνευτικής συμβολής των χωρικών συνδυασμών και συνθέσεων.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο πλαίσιο αυτού του άρθρου εργαστήκαμε σε δύο στάδια, από τα οποία το δεύτερο επέτρεψε μια αποσαφήνιση των θέσεων μας με βάση ένα υπόδειγμα ερμηνευτικών εννοιών. Και το ένα και το άλλο επιχειρούν να προσδώσουν στο χώρο μια κοινωνιολογική διάσταση, με βάση την έννοια του συστήματος ανταλλαγών (régime d' échanges) και της σχέσης με την υλικότητα, έννοιες από τις οποίες προέρχεται η σημασία της ανάλυσης της χωρικής σύνθεσης καθώς και ο συσχετισμός της με την κοινωνική σχέση και τις διαφορές παραμέτρους της. Έτσι η χωρική δομή, συγκεκριμένη μεν από τη μια πλευρά, αντιληπτή δε από την άλλη, θεωρήθηκε ως μία διαμεσολάβηση που οργανώνει τις συγκεκριμένες σχέσεις ανάμεσα στους δρώντα κοινωνικά υποκείμενα. Αυτό σημαίνει πως οι κοινωνικές δομές θα έχουν διαφορετικές επιπτώσεις ανάλογα με τις χωρικές μορφές. Βεβαίως, οι χωρικές μορφές έχουν τις δικές τους επιπτώσεις που δεν προκύπτουν αυτούσιες από την κοινωνική

δομή, είναι ετερόνομες και δεν μπορούν να κατανοηθούν παρά μόνο με βάση την κοινωνική δομή. Οι συγκεκριμένες και αντιληπτές χωρικές δομές αποτελούν ένα κεντρικό στοιχείο της κατανόησης μια ιδιαίτερης κοινωνικής συγκυρίας, χωρίς ωστόσο να υποκαθιστούν αυτό που είναι θεμελιώδες στην ερμηνεία.

Κατά τη διάρκεια της ανάλυσης μας χρησιμοποιήσαμε διάφορες έννοιες, τις οποίες στη συνέχεια επανεξετάζουμε με συστηματικότερο τρόπο.

A. Αντίθεση μεταξύ επιπέδου δομών – και επιπέδου αναπαραστάσεων (structurel – structural).

Ο χώρος μπορεί να αναλυθεί μέσα από τις επιπτώσεις στη συνείδηση του ατόμου –και σε αυτή την περίπτωση θα μιλήσουμε για επιπτώσεις στο επίπεδο των αναπαραστάσεων–, ή μπορεί να αναλυθεί μέσα από τις επιπτώσεις του πάνω στις δυνατότητες αλληλεπίδρασης –και σε αυτή την περίπτωση θα μιλήσουμε για δομικές επιπτώσεις. Και η μια και η άλλη επίπτωση προκύπτουν από την αλληλεξάρτηση των χωρικών δομών με άλλες δομές.

B. ο χώρος ως φυσικό υπόβαθρο – ο χώρος ως πολιτισμικός κώδικας (support materiel – code culturel).

Για να εντοπίσουμε τόσο τις επιπτώσεις σε επίπεδο αναπαραστάσεων όσο και τις δομικές επιπτώσεις διακρίνουμε και αναζητούμε τη συνάρθρωση ανάμεσα στο χώρο ως φυσικό υπόβαθρο και το χώρο ως πολιτισμικό κώδικα.

Γ. Διάκριση ανάμεσα σε περιγραφικές και ερμηνευτικές έννοιες (concepts descriptifs – concepts interprétatifs).

Για να αποφύγουμε μια μονοσήμαντη και αυτόματη σχέση ανάμεσα στο υλικό υπόβαθρο, τους πολιτισμικούς κώδικες και τις κοινωνικές επιπτώσεις, θα πρέπει για να αναλύσουμε το χώρο να διαθέτουμε συγχρόνως περιγραφικές και ερμηνευτικές έννοιες.

Δ. Οι επιπτώσεις του περιβάλλοντος (effets de milieu) ως ερμηνευτική έννοια.

Ο χώρος ως κοινωνικό περιβάλλον (milieu) είναι το αποτέλεσμα των διαρθρούμενων συνιστωσών. Εντούτοις διακρίνεται από αυτές τις συνιστώσες, μεταμορφώνοντας τις αντιδράσεις. Πρέπει, λοιπόν, να τον διακρίνουμε από μια αντίληψη που τον θεωρεί ως άθροισμα των ατομικών δράσεων.

Ε. Λογική της πρόθεσης και λογική της αντικειμενικότητας (logique intentionnelle – logique objective).

Η επίπτωση σε επίπεδο αναπαραστάσεων (structural) και η επίπτωση σε επίπεδο δομών (structurel) αποτελούν και οι δυο, αντιστοίχως, συστατικά της λογικής της πρόθεσης και της

λογικής της αντικειμενικότητας. Η λογική της πρόθεσης αφορά τους στόχους με βάση τους οποίους οι κοινωνικοί παράγοντες κινητοποιούνται, καθώς επίσης και τα μέσα που επιθυμούν να ενεργοποιήσουν στην πράξη για να φτάσουν σε αυτό το αποτέλεσμα. Η λογική της αντικειμενικότητας αφορά τις επιπτώσεις που προκύπτουν ανεξάρτητα από τη συνείδηση που οι κοινωνικοί παράγοντες έχουν σχετικά με αυτά τα αποτελέσματα. Για τους παράγοντες λοιπόν πρόκειται για απρόσμενες επιπτώσεις, οι οποίες δεν είναι και τυχαίες.

Στ. Λογική της παραγωγής και λογική της οικειοποίησης (logique de production – logique d’appropriation).

Με την προηγούμενη διάκριση συναντούμε τη διαφορά μεταξύ της λογικής της παραγωγής και λογική της οικειοποίησης. Η λογική της παραγωγής ενδιαφέρεται για τον τρόπο με τον οποίο παράγονται οι νέοι κοινωνικοί χώροι. Η λογική της οικειοποίησης εξετάζει τον χώρο ως ένα κοινωνικό προϊόν που είναι "ήδη εδώ" και αποσαφηνίζει τη σχέση των κοινωνικών δραστών με αυτό το προϊόν. Αυτές οι σχέσεις δεν αναπαράγουν παρά μόνο εν μέρει τη λογική της παραγωγής του χώρου. Τονίζουν τις αντιθέσεις ή αρχίζουν να εισάγουν μια νέα πραγματικότητα. Λόγω αυτού του γεγονότος καθορίζουν στον επόμενο χρόνο τις νέες συνθήκες παραγωγής του χώρου. Στις δυο αυτές περιπτώσεις συμπεραίνουμε τις πιθανές στρατηγικές στο εσωτερικό των διαφορετικών κοινωνικών θέσεων.

Ζ. Ομοιογενείς συνέπειες κυμαινόμενης έντασης ή ασύμμετρες συνέπειες (effets homogènes d’intensité variable, ou effets dissymétriques).

Εφόσον μια διαφοροποίηση παράγεται σε ένα συλλογικό χώρο, θα πρέπει να εξετάσουμε μια εναλλακτική διαφοροποίηση ή τη διαφοροποίηση των παρόμοιων επιπτώσεων σε όλες τις κατηγορίες των κοινωνικών παραγόντων. Αυτό αξίζει ακόμη και αν η ένταση των επιπτώσεων αυτών εξαρτάται από την επίδραση των διάφορων κοινωνικών παραμέτρων ή ακόμη και αν η διαφοροποίηση έχει αντίθετα αποτελέσματα στις διαφορετικές κατηγορίες παραγόντων, για παράδειγμα, αυξάνοντας την ισχύ των μεν και μειώνοντας την ισχύ των δε. Η διαπίστωση και η αντίληψη αυτών των ασύμμετρων αποτελεσμάτων, επιτρέπει να συμπεράνουμε τις επιπτώσεις της κοινωνικής δομής.

Η. Ο χώρος ως ειδική παράμετρος (determinant spécifique) της κοινωνικής ζωής

Ο χώρος εδώ θεωρείται παράγοντας δόμησης ενός πεδίου περιορισμών, αλλά και δυνατοτήτων στο εσωτερικό του οποίου συγκεκριμενοποιούνται και διαδραματίζονται ιδιαίτερες κοινωνικές συγκυρίες.

Βιβλιογραφία

- Boulard F. και Remy J. (1970) "Villes et régions culturelles: acquis et débats", *Archives de Sociologie des Religions*, 29: 117-140.
- Castells M. (1972) *La question urbaine*, Paris: Maspero.
- Chamboredon J. C. και Lemaire, M. (1970) "Les grands ensembles et leur peuplement : proximité spatiale et distance sociale", *Revue Française de Sociologie*, vol. 11: 3-33.
- Godelier M. (1971) *Rationalité et irrationalité en économie*, vol. I et II., Paris: Maspero.
- Keulemans F. (1975) *Transformation de l'espace et changement du milieu rural : des résidences secondaires et leur impact dans un village du Sud de la France, Saint Siffret*, Mémoire de Sociologie, U.C.L.
- Mormont M. και Mougenot, C. (1975) "Espace social et milieu rural", Doctorat, Fondation Universitaire Luxembourgeoise, Arlon.
- Remy, J. (1966) *La ville, phénomène économique*, Bruxelles: Editions Vie Ouvrière.
- Remy, J. (1972), "Economie externe et croissance urbaine", *Revue Economique*, 6: 982-1022.
- Remy J. (1973) "Introduction a la problématique : modèles culturels et pratique sociale", *Recherches Sociologiques*, vol.IV, no 1: 3-9.
- Remy J. (1974) "Légitimité et ambiguïté. Critique de l'idéologie de la prise de conscience". Contribution au colloque de Max Weber, Strasbourg, Octobre 1974, a paraître dans *Social Compass*.
- Voye L. (1973) *Sociologie du geste religieux*, Bruxelles: Ed. Vie Ouvrière.

